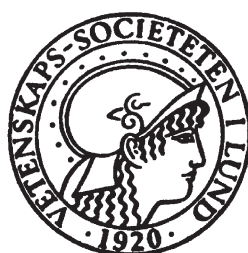

Vetenskaps-societeten i Lund

Årsbok 2013

REDAKTION Patrik Lundell

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström, www.sbmolle.com

TRYCK Elanders/Fälth & Hässler, Mölnlycke 2013

ISBN 978-91-980551-1-5

ISSN 0349-053x

Innehåll

Artiklar

<i>Gunnar Törnqvist</i>	
Kreativitet i tid och rum	5
<i>Johan Brandtler</i>	
Är språket bipolärt? Om polaritetslicensiering i svenska och andra språk	26
<i>Jesper Falkheimer</i>	
Terrorism, medier och propaganda	44
<i>Thomas Kaiserfeld</i>	
Luftpumpens lärdomshistoria	56
<i>Svante Lundgren</i>	
Religion och politik i dagens Israel	76
<i>Kjell Å. Modéer</i>	
Det svenska rättsarvet. Om beredskapstidens historisering och dess rättsliga uttryck ur ett <i>law & literature</i> -perspektiv	88
<i>Kristiina Savin</i>	
Hedniska författare i en kristen kyrka. Om framställningar av Juvenalis, Lucanus och Macrobius i Tolfta kyrka	118
<i>Gustaf Östberg</i>	
Om riktigt och skenbart förnuft vid riskhantering	152

Minnesord

<i>Göran Blomqvist och Henrik Karlsson</i>	
Greger Andersson	167
<i>Karin Blomqvist</i>	
Stig Y. Rudberg	172

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel	175
Stadgar	192
Skriftförteckning	197
Artikelförfattare	203

Johan Brandtler

Är språket bipolärt?

Om polaritetslicensiering i svenska och andra språk

Inledning

Jag trodde aldrig någonsin att jag skulle få skriva en artikel till Vetenskapssocieteten årsbok. Att jag ens kom på fråga! Vad skulle väl då vara lämpligare än att ägna den åt ett fenomen som de flesta inte vet ett dyft om? Eller ett jota, för den delen. Ett skit, ett uns.

Samtliga meningar i det första stycket innehåller så kallade *polaritetselement*. Dessa är små ord och uttryck som, åtminstone vid första anblicken, verkar vara beroende av en negation: *någonsin, ens, ett dugg/jota/skit/uns*. Vi ser detta enkelt om vi väljer att utelämna negationen i den första meningen; då fungerar inte heller *någonsin*. Meningen *Jag trodde någonsin att jag skulle få skriva en artikel* är helt enkelt ogrammatisk. Uttryck som *ett dyft, ett jota* etcetera fungerar inte heller om negationen utelämnas: *Jag vet ett dyft om det här fenomenet* låter konstigt. Men, säger då den kritiske, var finns negationen i den andra meningen? Det är ju helt riktigt att exklamativsatsen *Att jag ens kom på fråga* saknar en negation – men den uttrycker en underliggande negativ förväntning, det vill säga ungefär *Jag trodde aldrig att jag ens skulle komma på fråga*.

I den här uppsatsen vill jag slå ett slag för svenskans polaritetselement, som faktiskt är fler och mer komplicerade än vad man skulle kunna tro – och framförallt okända. Inte ens den omfattande *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman et al 1999) ägnar dessa ord mer än några rader.¹ Men fenomenet begränsar sig inte till svenska. Så gott som alla kända språk har uttryck vars förekomst inom satsen verkar begränsas på samma sätt som svenskans polaritetselement. Detta faktum gör studieobjektet än mer intressant, eftersom det tyder på att polaritetselement ”kodar” något grundläggande i det mänskliga språket.

Nedan resonerar jag mer utförligt om vad detta grundläggande kan vara för något, med särskild tonvikt på svenska förhållanden. Diskussionen baserar sig på

en rad språkvetenskapliga arbeten om polaritet, inte minst min avhandling från 2010 som kan ses som ytterligare ett inlägg i en ganska omfattande litteratur. För att göra texten mer läsvänlig har jag frångått den vetenskapliga principen att söka stöd för varje sakpåstående och ge exakta sidhänvisningar till tidigare arbeten. Den intresserade läsaren rekommenderas istället att fördjupa sig i den vetenskapliga litteratur som jag redogör för i slutet. Men låt oss nu börja.

Språkets poler

Precis som ett batteri kan språket sägas ha två poler: en positiv pluspol och en negativ minuspol. Något förenklat kan man säga att satser och uttryck tillhör antingen den ena eller den andra polen. Satser som bekräftar ett sakförhållande tillhör pluspolen, medan satser som förnekar – eller i alla fall inte bekräftar – ett sakförhållande tillhör minuspolen. Mening (1a) nedan tillhör alltså pluspolen, medan mening (1b) tillhör minuspolen.

- (1) a. Sven har varit i Paris. [+]
b. Sven har *inte* varit i Paris. [–]

Den här uppdelningen kommer jag att problematisera längre fram, men vi låter den gälla tills vidare.

Vissa ord och uttryck är vad vi kan kalla ”polaritetskänsliga”, det vill säga de förekommer i satser tillhörande endera polen. Det saknas faktiskt en antagen svensk term för dessa uttryck, vilka på engelska brukar benämnas *Polarity Items*. Jag kommer nedan konsekvent använda termen *polaritetselement*. Det finns både *positiva* och *negativa* polaritetselement; de förra fungerar i satser som tillhör pluspolen, de senare i satser som tillhör minuspolen.

Ett negativt polaritetselement som *någonsin* kan alltså förekomma i negerade, men inte i affirmativa (positiva), satser, som vi ser i (2). (Stjärnan * framför ett exempel betyder att satsen är ogrammatisk.)

- (2) a. Sven har **aldrig** *någonsin* varit i Paris.
b. *Sven har *någonsin* varit i Paris.

I svenska har vi en relativt stor uppsättning negativa polaritetselement: *ens*, *någonsin*, *alls*, *heller*, *ett rött öre*, *ett jota*, *ett dyft* är bara några exempel.² Många gånger fungerar dessa uttryck som förstärkning till det negativa ordet: *aldrig någonsin*, *inte alls*, *inte ett rött öre* etcetera är ”starkare” yttranden än motsvarande

yttrande med endast *aldrig* eller *inte*. Den här tendensen att ”förstärka det negativa” hittar vi i flera språk, något som noterades redan 1917 av den legendariske danske språkforskaren Otto Jespersen. Så har vi exempelvis *pas* i franska, *et spor* i danska, *a wink* i engelska, *ett dugg* i svenska och så vidare. Utmärkande för dessa (i Jespersens terminologi) ’small substantives’ är att de betecknar minimala mängder eller enheter. Men inte alla negativa polaritetselement har denna lexikala betydelse: *ens* och *någonsin* ger visserligen ofta upphov till skalära tolkningar, men betecknar inte i sig själva små kvantiteter eller ändpunkter på en skala.

Ett positivt polaritetselement som *allt* är så att säga motsatsen till *någonsin*: det kan förekomma i affirmativa satser, men aldrig i negativa satser.

- (3) a. Sven har *allt* varit i Paris.
b. *Sven har **aldrig** *allt* varit i Paris.

I de flesta språk utgör de positiva polaritetselementen en mindre (och mer svåravgränsad) grupp än de negativa; jag kommer därför i huvudsak att uppehålla mig kring negativa polaritetselement i resten av uppsatsen.

Negativa polaritetselement

Vi såg ovan att *negativa* polaritetselement (NPE) alltid kan förekomma i satser som innehåller satsnegation (det vill säga *inte*). I sådana satser brukar man säga att negationen *licensierar* förekomsten av NPE, det vill säga att negationen möjliggör förekomsten av exempelvis *någonsin* eller *ens*. Men det betyder inte att NPE endast förekommer i negativa påståendesatser. Utöver direkt negativa ord (som *inte*, *ingen*, *aldrig*, *inget*) finns det nämligen en rad ord och uttryck som licensierar NPE, utan att de för den skull är särskilt negativa. Begrunda följande meningar, där det fetstilta ordet verkar fungera som licensierare:

- (4) a. **Bara** Sven kan *någonsin* komma på nåt så dumt!
b. Det var det **roligaste** jag *någonsin* hört.
c. **Alla** som *någonsin* sett Springsteen live vet vad jag pratar om.
d. Det gick **fortare** än jag *någonsin* hade vågat hoppas!
e. Jag är **förvånad över** att vi *ens* fick ståplats.

I ljust av exemplen i (4) kan man ställa sig något tveksam till termen *negativa* polaritetselement. För vad är negativt med *bara*, *roligaste*, *alla*, *fortare* och *förvånad*?

Som en första hypotes skulle man kunna argumentera för att samtliga meningar

i (4) kan parafraseras med en negativ konstruktion, och därför i någon mening är negativa, trots allt. Jämför de negativa omskrivningarna i (5) med originalmeningarna i (4):

- (5) a. **Ingen** annan än Sven kan *någonsin* komma på nåt så dumt!
- b. Jag har **aldrig** *någonsin* hört något roligare!
- c. Det finns **ingen** som *någonsin* sett Springsteen live som **inte** vet vad jag pratar om.
- d. Jag trodde **aldrig** *någonsin* att det skulle gå så fort!
- e. Jag trodde *inte* att vi **ens** skulle få ståplats.

Om dessa omskrivningar tillskrivs någon relevans, skulle man kunna påstå att det finns ett slags ”dold” negation hos licensierarna i (4). Det skulle då innebära att vi fortfarande kan anta att negativa polaritetslement licensieras av negativa ord och uttryck. Vi skulle då få något i stil med: *bara* = ”endast X och **ingen** annan än X”; *roligast* = ”det finns **inget** roligare”; *alla* = ”**ingen** är undantagen”. Men sedan blir det svårare. I (4d) och (4e) rör det sig närmast om negativa förväntningar, vilket illustreras av omskrivningarna i (5d) och (5e). Negationen verkar i dessa fall inte ligga hos själva licensierarna, utan i det faktum att sakförhållandet är tvärtemot vad talaren hade förväntat sig.

Ser vi sedan till andra språkliga kontexter som tillåter negativa polaritetslement blir det snart uppenbart att vi måste överge tanken att polaritetskänslighet är detsamma som känslighet för negation. Negativa polaritetsuttryck kan nämligen förekomma i olika typer av direkta och indirekta frågor samt i konditionalsatser – även när dessa satser saknar en negation eller annan uppenbar licensierare.

- (6) a. Har Sven *någonsin* varit i Paris?
- b. Vem hade *någonsin* kunnat tro det?
- c. Jag undrar om Sven *någonsin* varit i Paris.
- d. Om Sven *någonsin* varit i Paris har jag varit på månen.

Som vi ser är meningarna i (6) fullt grammatiska. I (6b) ger *någonsin* visserligen upphov till en retorisk läsning (det vill säga talaren förväntar sig inte något svar), men denna lilla egenhet tänkte jag inte gå in på i mer detalj här. Det viktiga är att negativa polaritetslement inte nödvändigtvis måste förekomma tillsammans med något negativt ord eller uttryck.

Vi ser redan av denna korta presentation att attributet *negativ* i själva verket är något missvisande för polaritetslement av typen *någonsin* och *ens*. Det går

inte att enkelt definiera dessa polaritetselement som uttryck beroende av negation. Men vad är de då beroende av? Eller mer exakt: vad betyder det att de är "polaritetskänsliga"? Eftersom det inte finns något allmänt accepterat svar på denna fråga, finns det inte heller någon allmänt vedertagen definition av begreppet polaritetselement. Och det hela blir inte lättare av det faktum att inte alla polaritetselement uppvisar exakt samma känslighet för samma språkliga miljöer. Låt oss se lite närmare på just detta.

Polaritetskänslighet som lexikal egenskap

Hittills har min framställning möjligtvis givit intrycket att polaritetselement utgör en homogen och välavgränsad grupp av ord och uttryck, och att det snarast är de licensierande kontexterna som är svårfångade och vitt skilda från varandra. Riktigt så ser det emellertid inte ut. Polaritetselement kan nämligen vara mer eller mindre känsliga för sin språkliga omgivning. Det innebär att ett visst polaritetselement kan licensieras i ett antal kontexter men inte i andra, medan ett annat polaritetselement kan licensieras i delvis andra kontexter och inte i andra.

Gemensamt för alla negativa polaritetselement är att de kan licensieras av en negation, det vill säga *inte*, *aldrig*, *ingen* eller *inget*. Som vi redan sett kan de heller aldrig förekomma i affirmativa (positiva) påståendesatser (**Jag har någonsin varit i Paris*). Men där är likheterna i princip slut.

Till de mest känsliga polaritetselementen i svenska hör adverbfraser inledda med *förrän*. Som vi ser av (7) nedan kan *förrän* bara licensieras av en negation; det kan varken licensieras av *bara* eller av superlativer, och förekommer inte heller i ja/nej-frågor och konditionalsatser.

- (7) a. Han gick **inte** *förrän* kl. sju.
b. ***Bara** Sven gick *förrän* kl. sju.
c. ***Den roligaste** som gick *förrän* kl. sju var Sven.
d. ***Gick** han *förrän* kl. sju?
e. ***Om** han gick *förrän* kl. sju, skulle jag bli förvånad.

Ibland använder man distinktionen *stark* och *svag* i relation till polaritetselement. Ju mer begränsad distributionen av ett visst element är, desto *starkare* kan det sägas vara. Adverbfraser med *förrän* kan följaktligen sägas höra till de starkaste polaritetselementen i svenska.

Adverben *någonsin*, *alls* och *ens* har betydligt friare distribution, och är därför *svaga*. Som vi sett ovan licensieras de (utöver av negationen) även av *bara* och

komparativer/superlativer, samt kan förekomma i frågor och konditionalsatser. Uttryck som *ett dugg/jotal/knyst/skit/uns* etcetera placerar sig någonstans mellan *förrän* och *någonsin*. De kan licensieras av en rad olika ord och uttryck (utöver negationen), såsom *knappt* och *utan*, samt förekomma i konditionalsatser. Men de licensieras normalt inte av *bara* eller av superlativer. Vi kan alltså säga att de är *mellanstarka*:

- (8) a. Jag förstod **knappt** *ett jota* av vad han sa.
 b. Sven fick godkänt på kursen **utan** att ha läst *ett skit*.
 c. Om du yppar *ett knyst* om detta, kommer vi att slå ihjäl dig.
 d. ***Bara** Sven förstod *ett jota*.
 e. *Det var den **mest uppmärksamma** studenten som förstod *ett jota*.

Ett intressant fenomen i relation till detta är att svaga polaritetsuttryck ofta kan möjliggöra förekomsten av starkare uttryck. Relativt starka polaritetsuttryck som *lyfta ett finger* eller *sova en blund* förekommer ogärna ensamma i exempelvis ja/nej-frågor eller konditionalsatser, vilket illustreras i (9). Men de blir betydligt mer naturliga om de föregås av ett svagt NPE som *någonsin*, som vi ser i (10). (Frågetecknen framför exemplen i (9) indikerar att meningarna är underliga, på gränsen till ogrammatiska.)

- (9) a. ?Har du *lyft ett finger* för att hjälpa honom?
 b. ?Om du *lyft ett finger* för att hjälpa honom blir jag förvånad.
- (10) a. Har du *någonsin lyft ett finger* för att hjälpa honom?
 b. Om du *någonsin lyft ett finger* för att hjälpa honom blir jag förvånad.

Hur ska vi egentligen tolka det som illustreras i (10)? Fungerar *någonsin* som licensierare till *lyfta ett finger*? Eller skapar förekomsten av ett svagare NPE en kontext som helt enkelt möjliggör förekomsten av vilka NPE som helst, oberoende styrka? På denna fråga finns inget egentligt svar. Men den visar med all önskvärd tydlighet att polaritetskänslighet inte är ett absolut begrepp: gruppen av polaritetskänsliga ord och uttryck karakteriseras av en förhållandevis stor intern variation. Och det är långt ifrån självklart hur en teori om polaritetskänslighet ska kunna fånga denna slags variation.

En tongivande tanke inom polaritetsforskningen har varit att polaritetskänslighet bör definieras utifrån förekomsten av de *svagaste* polaritetsmomenten. De *starka* elementen utgör inget egentligt problem, eftersom de är beroende av

entydigt negativa uttryck (såsom *inte*, *aldrig*, *ingen*). Utmaningen ligger istället i att utveckla en teori som på ett tillfredsställande sätt kan förklara vad övriga polaritetselement och polaritetslicensierande kontexter har gemensamt med negationen. Det vill säga: vilken enskild egenskap har exempelvis *bara*, *alla*, adjektiv i superlativ och konditionalsatser gemensamt med negationen, som gör att de kan licensiera svaga polaritetselement som *någonsin* och *ens*? En rad olika förslag har lagts fram inom litteraturen, och jag tänkte ägna återstoden av uppsatsen till att diskutera några av de mest inflytelserika.

Polaritetskänslighet och logisk slutledning

Det första egentliga försöket att ge en enhetlig beskrivning av fenomenet polaritetskänslighet brukar tillskrivas Edward Klima, vars artikel "Negation in English" från 1964 på många sätt kan anses banbrytande. Enligt Klimas hypotes licensieras negativa polaritetselement av *affectiveness*, ett begrepp som introduceras utan någon egentlig definition. Att såväl negerade satser som konditionalsatser och frågor tillåter negativa polaritetselement beror, enligt Klima, på att samtliga dessa kontexter är "affektiva". Problemet med detta resonemang är emellertid att "affektiva kontexter" definieras utifrån det fenomen de ska förklara. Klimas avgörande kriterium för en "affektiv" kontext är just att den tillåter negativa polaritetselement; att då hänföra förekomsten av polaritetselement till känslighet för "affektivitet" blir närmast cirkulärt. För att en teori ska ha något principiellt förklaringsvärde måste ju modellen vara oberoende det fenomen den ska förklara.

I ett uttalat försök att ge innehåll till Klimas begrepp *affectiveness* utvecklade William A. Ladusaw en hypotes som av de flesta betraktas som det första stora genombrottet inom polaritetsforskningen. I sin avhandling från 1979 argumenterade Ladusaw för att polaritetskänslighet (eller Klimas *affectiveness*) egentligen innebär känslighet för en specifik typ av logisk slutledning. Teorin bygger på begreppet *entailment* (på svenska ungefär "logisk följd"), som betecknar de logiska slutsatser som är möjliga att dra utifrån ett givet yttrande. Utan att gå in alltför mycket på de formella aspekterna av Ladusaws teori, ska jag nedan redogöra för dess huvuddrag.

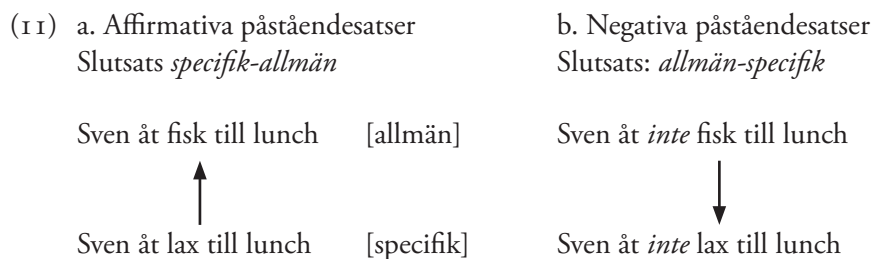
Om vi först betänker relationen mellan exempelvis (det som betecknas av ordet) *lax* och (det som betecknas av ordet) *fisk*, kan vi säga att det förra utgör en delmängd av det senare: en *lax* är en typ av *fisk*. Begreppet *lax* är alltså mer specifikt än det mer allmänna *fisk*. Det innebär att om någon sanningsenligt yttrar meningen *Sven åt lax till lunch* är meningen *Sven åt fisk till lunch* också sann. Den mer allmänna meningen är en logisk konsekvens av den mer speci-

fika meningen; med andra ord kan vi dra en slutsats från det specifika till det mer allmänna. Notera att vi *inte* kan dra en slutsats i den andra riktningen, det vill säga från det allmänna till det specifika. Om någon sanningsenligt yttrar meningen *Sven åt fisk till lunch*, kan vi naturligtvis inte sluta oss till att han åt lax; han åt kanske kolja, torsk eller marulk.

Negationen "ändrar riktning" på den typ av logiska följder vi diskuterat ovan; den tillåter istället slutsatser från det allmänna till det specifika. Det vill säga: om Sven inte åt *fisk* till lunch, är det också sant att Sven inte åt *lax*. Men negationen tillåter oss inte att dra slutsatser från det specifika till det allmänna: utifrån påståendet *Sven åt inte lax till lunch* kan vi inte veta huruvida han åt fisk. Han kan ju lika gärna ha ätit råbiff, vegetarisk lasagne eller rentav ingenting alls.

Vi kan illustrera riktningen på dessa slutsatser genom en enkel figur som nedan.

Vad som sagts ovan är bokstavligt talat helt logiskt. Men vad har det att göra med polaritetskänslighet?

Ladusaw observerade att de flesta ord och uttryck som tillåter slutsatser från det allmänna till det specifika också kan licensiera negativa polaritets-element. Uttrycken behöver alltså inte vara negativa i sig själva; det viktiga är de tillåter den typ av 'nedåtriktade' slutsatser som illustreras i högerkolumnen ovan. Enligt Ladusaws teori kan polaritetskänslighet ses som en mer generell känslighet för riktningen på de logiska slutsatser som är möjliga att dra utifrån ett givet yttrande. Nedåtriktade slutsatser (allmän-specifik) licensierar negativa polaritets-element, medan uppåtriktade slutsatser (specifik-allmän) licensierar positiva polaritets-element (jämför riktningen på pilarna i (11) ovan).

Låt oss nu konkretisera detta resonemang. Som vi ser i (12) tillåter både *alla*, *få* och *som mest* slutsatser från det allmänna till det specifika:

- (12) a. **Alla** som åt *fisk* till lunch blev magsjuka. → **Alla** som åt *lax* till lunch blev magsjuka.

b. **Få** *kvinnor* spelar World of Warcraft. → **Få** *mammor* spelar World of Warcraft.

c. **Som mest** 23 *människor* har varit på månen. → **Som mest** 23 *män* har varit på månen.

I (12) utgör den andra meningen i varje exempel en logisk konsekvens av den första: om det är sant att som mest 23 *människor* varit på månen, är det med nödvändighet också sant att som mest 23 *män* varit på månen – och så vidare för de andra exemplen. Och som vi ser i (13) licensierar *alla*, *få* och *som mest* också negativa polaritetsuttryck:

(13) a. **Alla** som *någonsin* sett en Springsteenkoncert vet vad jag pratar om.

b. **Få** människor har *någonsin* ifrågasatt nyttan av fysisk aktivitet.

c. **Som mest** 23 människor har *någonsin* varit på månen.

Ladusaw lyckas på ett elegant sätt förklara varför så vitt skilda ord som *inte* och *alla* kan licensiera polaritetselement: de delar egenskapen att tillåta nedåtriktade slutsatser.³ Man kan naturligtvis i nästa steg fråga sig *varför* det förhåller sig på det här sättet – inte bara i svenska och engelska, utan i så gott som alla språk. Så vitt jag vet har ingen på allvar närmat sig denna fråga, men den är väl intressant för vår förståelse av de underliggande principer som styr mänskliga språk.

Ur vetenskapligt perspektiv är det en tilltalande styrka att Ladusaws hypotes förklarar polaritetskänslighet med en princip som är oberoende av det fenomen som ska förklaras – till skillnad från exempelvis Klimas hypotes om *affectiveness*. Men trots att Ladusaws teori på många sätt var överlägsen tidigare teorier, är den knappast fullkomlig. Det finns en rad språkliga kontexter som licensierar negativa polaritetselement utan att de för den skull tillåter nedåtriktade slutsatser. Fundera exempelvis över följande implikationer.

(14) a. **Bara** Sven åt *fisk* till lunch. ?→?

b. **Bara** Sven åt *lax* till lunch.

(15) a. Maria är förvånad över att Sven köpt en *veteranbil*. ?→?

b. Maria är förvånad över att Sven köpt en *Volvo PV*.

Rent logiskt sett är slutsatserna i (14) och (15) inte giltiga; den andra meningen är ingen tvingande logisk konsekvens av den första, till skillnad från slutsatserna i

(11) och (12). Trots det licensierar både *bara* och *vara förvånad* polaritetsselement, som illustrerats i (4a) och (4d) ovan. Problem som dessa devalverar naturligtvis förklaringsvärdet av Ladusaws teori.

I ett försök att ”rädda” Ladusaw föreslog Kai von Fintel 1999 en viss modifikation av definitionen av ’nedåtriktad slutsats’. Istället för att utgå från strikt logiska samband, menade von Fintel att slutsatserna bör prövas i förhållande till kontexten. Slutsatserna i (14) och (15) ovan är giltiga (om än inte logiska) *förutsatt att den mer specifika konsekvensen är sann*. Det vill säga: under premisen att Sven verkligen åt lax till lunch, eller att han verkligen *köpt* en Volvo PV är de giltiga. Resonemanget lyder då som följer:

1. Volvo PV är en veteranbil
2. Sven har köpt en Volvo PV.
3. Maria är förvånad över att Sven köpt en veteranbil.
4. Maria är förvånad över att Sven köpt en Volvo PV.

von Fintels förslag har mottagits med varierande grad av acceptans. Vissa menar att hans modifikation urholkar Ladusaws ursprungliga begrepp; å andra sidan fungerar inte Ladusaws teori för *bara* och *vara förvånad* utan von Fintels modifiering, och inte heller för superlativ och komparativ.

Kanske än mer problematiskt är att Ladusaws teori inte alls kan förklara varför negativa polaritetsselement kan förekomma i frågor och konditionalsatser (se exempel (6) ovan). Dessa satstyper tillåter nämligen inte några logiska slutsatser i någon riktning.⁴ Detta faktum tog Anastasia Giannakidou som utgångspunkt i sin hypotes om polaritetskänslighet – en hypotes som kan sägas utgöra nästa stora framsteg inom polaritetsforskningen.

Polaritetskänslighet och sanningsvärde

För att på ett enkelt sätt sammanfatta Giannakidous hypotes från 1998 kan vi återanvända vår tidigare metafor om språkets två poler. Giannakidou utgår nämligen i sin hypotes från begreppet *veridikalitet* (engelska *veridicality*), som något förenklat kan sägas bygga på dikotomin mellan en plus- och minuspol. Dikotomin är förhållandevis enkel att beskriva i icke-teoretiska termer. Alla satser och uttryck som bevarar sanningshalten hos en proposition är *veridikala* (+), alla andra satser och uttryck är *icke-veridikala* (–). Låt oss se närmare på vad det innebär rent konkret.

Den mest prototypiskt *veridikala* kontexten utgörs av affirmativa påstående-

satser (exempelvis *Sven har varit i Paris*). Sådana satser uttrycker ett sakförhållande som antas vara sant.⁵ Av samma orsak kan icke-negerade *att*-bisatser och icke-negerade relativa bisatser klassas som veridikala. Dessa satstyper illustreras i (16) nedan.

- (16) a. Sven har varit i Paris.
b. Jag tror att Sven har varit i Paris.
c. Där stod en man som har varit i Paris.

Samtliga satser ovan uttrycker, om än på olika sätt och av olika anledningar, att sakförhållandet *någon har varit i Paris* är sant; de är därför veridikala.

Icke-veridikala kontexter fungerar precis tvärtom: de förutsätter *inte* att det uttryckta sakförhållandet är sant, även om det kan vara det. Negativa påståendesatser (såväl som negativa bisatser), konditionala bisatser, indirekta frågor och ja/nej-frågor kan alltså klassas som *icke-veridikala*.

- (17) a. Sven har **aldrig** varit i Paris.
b. Om Sven har varit i Paris har jag varit på månen.
c. Jag undrar om Sven har varit i Paris.
d. Har Sven varit i Paris?

Gemensamt för satserna i (17) är att ingen av dem förutsätter att propositionen *Sven har varit i Paris* är sann. Det är just detta som gör dem icke-veridikala, eller "icke-sanna" om man så vill. I exempel (17a) *förnekas* propositionen, i (17b) spekuleras det kring propositionen och (17c) och (17d) efterfrågas huruvida propositionen är sann eller falsk.

Enligt Giannakidous hypotes är polaritetskänslighet detsamma som känslighet för satsens veridikalitet. Veridikala satser tillåter positiva polaritetselement, medan icke-veridikala satser tillåter negativa polaritetselement. Detta påstående räcker faktiskt ganska långt, som vi nu ska se.

Om vi "testar" de icke-veridikala meningarna i (17) genom att lägga till ett negativt polaritetselement som *någonsin*, ser vi att det fungerar i samtliga kontexter:

- (18) a. Sven har **aldrig** *någonsin* varit i Paris.
b. Om Sven *någonsin* varit i Paris har jag varit på månen.
c. Jag undrar om Sven *någonsin* varit i Paris.
d. Har Sven *någonsin* varit i Paris?

Och tvärtom: det positiva polaritetselementet *allt* förekommer i samtliga veridikala satser i (19):

- (19) a. Sven har *allt* varit i Paris.
 b. Jag tror att Sven *allt* varit i Paris.
 c. Där stod en man som *allt* varit i Paris.

Giannakidou lyckas alltså förklara varför såväl negativa satser, konditionala satser och frågor tillåter negativa polaritetselement: samtliga kontexter är icke-veridikala, det vill säga de förutsätter inte att den uttryckta propositionen är sann. Vi såg tidigare att Ladusaws teori inte lyckas förklara varför konditionalsatser och frågor licensierar polaritetselement; Giannakidous teori innebär därför en betydande utveckling av vår förståelse av polaritetskänslighet.

Men även Giannakidous teori tyngs ned av en del problem. Exempelvis förekommer negativa polaritetselement efter predikat som *ångra*, *vara förvånad över* och *vara glad över*. Men det borde de – enligt hennes hypotes – inte göra, eftersom satser som följer dessa predikat är veridikala (det vill säga de tolkas normalt så att sakförhållandet antas vara sant):

- (20) a. Sven ångrade att han *någonsin* hade pratat med Maria.
 b. Jag är **förvånad över** att Sven *ens* försökte prata med Maria.
 c. Jag är glad över att vi *ens* fick ståplatser.

Känslouttrycket i huvudsatsen är ju en konsekvens av sakförhållandet i bisatsen (som alltså tolkas som sant): man ångrar något man gjort, precis som man är förvånad eller glad över något som hänt.

Det är också problematiskt för Giannakidou att både positiva och negativa polaritetselement kan förekomma i icke-veridikala satser. Vi ser i (21) och (22) nedan att det svaga *negativa* polaritetselementet *någonsin* och det svaga *positiva* polaritetselementet *fortfarande* båda är grammatiska i ja/nej-frågor och konditionalsatser:⁶

- (21) a. Har Sven *någonsin* varit i Paris?
 b. Har du *fortfarande* kvar mina gamla skidor?
- (22) a. Om Sven *någonsin* varit i Paris har jag varit på månen.
 b. Om du *fortfarande* har mina gamla skidor kan du behålla dem.

De empiriska fakta som illustreras i (20) till (22) är högst problematiska om man vill karakterisera polaritetskänslighet i termer av veridikalitet. Om negativa polaritetsselement licensieras i icke-veridikala kontexter, borde vi inte hitta positiva polaritetsselement i samma kontexter. Men det gör vi, vilket illustreras i (21) och (22). Och vi borde framförallt inte hitta negativa polaritetsselement i veridikala kontexter. Men det gör vi också, vilket illustreras i (20). Trots att veridikalitetshypotesen på många sätt kan anses framgångsrik måste vi återigen konstatera att den inte ger ett uttömmande svar på frågan om vad polaritetskänslighet egentligen är.

Avslutningsvis tänkte jag lägga fram den senaste teorin om polaritetskänslighet, en hypotes som utvecklades i min avhandling från 2010, och som sedermera utvecklats i efterföljande publikationer.

Polaritetskänslighet och utvärderingsbarhet

Samtliga teorier som lyfts fram ovan har det gemensamt att de utgår från att negativa satsar är den mest prototypiska kontexten för negativa polaritetsselement, och att alla övriga kontexter och licensierare i någon mening är exceptionella. Men som den uppmärksamme läsaren kanske redan funderat över, finns det egentligen tre olika slags licensieringsmönster.

- 1) Licensiering inom satsen: *Sven har **aldrig någonsin** varit i Paris.*
- 2) Licensiering utanför satsen: *Jag är **förvånad över** att Sven någonsin varit utanför Sverige.*
- 3) Förekomst utan synlig licensierare: *Har Sven **någonsin** varit i Paris?*

I min avhandling argumenterade jag för att det tredje mönstret, det vill säga förekomsten av polaritetsselement *utan* synlig licensierare, är det mest prototypiska – inte licensieringsmönster 1). Detta antagande stöds av att både positiva och negativa polaritetsselement förekommer i dessa kontexter, som vi såg i (21) och (22) ovan. Genom att vända på perspektivet, och alltså se förekomsten av negativa polaritetsselement i negativa kontexter som det exceptionella mönstret, menade jag att man på ett bättre sätt kan fånga fenomenet polaritetskänslighet.

Min hypotes bygger på begreppet *utvärderingsbarhet* (engelska *evaluability*), ett koncept som saknar direkt motsvarighet i tidigare litteratur. Utvärderingsbarhet refererar till möjligheten att acceptera eller förkasta sanningshalten av ett yttrande i en kommunikationssituation. Yttranden kan vara antingen *utvärderingsbara* eller *icke utvärderingsbara*. Yttranden där talaren tar ansvar för sanningshalten av det

sagda är utvärderingsbara. Sådana yttranden kan mottagaren välja att antingen acceptera eller förkasta. Något förenklat kan man säga att ett utvärderingsbart yttrande är ett yttrande som mottagaren kan ifrågasätta genom att exempelvis anklaga talaren för att ljuga (eller i varje fall inte vara sanningsenlig).

Det finns en rad språkliga kontexter som kan kategoriseras som utvärderingsbara. Såväl affirmativa som negativa påståendesatser är utvärderingsbara (exempelvis *Sven har (aldrig) varit i Paris*), eftersom mottagaren alltid kan utmana talaren och ifrågasätta sanningshalten av sådana yttranden.⁷ Andra utvärderingsbara kontexter utgörs av *att*-bisatser, relativsatser och exklamativsatser:

- (23) a. Jag tror att Sven aldrig har varit i Paris.
 b. Sven, som aldrig varit i Paris, åker till Frankrike imorgon.
 c. Att Sven aldrig varit i Paris!

Vi ser att yttrandena i (23) är utvärderingsbara eftersom mottagaren kan välja att förkasta propositionen *Sven har aldrig varit i Paris*, genom att till exempel utropa: *Jo, det har han visst varit!*

Icke utvärderingsbara, å andra sidan, är yttranden där talaren *inte* tar ansvar för sanningshalten av det sagda. Sådana satser kan varken accepteras eller förkastas av mottagaren. Till denna kategori yttranden hör direkta och indirekta ja/nej-frågor och konditionalsatser:

- (24) a. Har Sven varit i Paris?
 b. Jag undrar om Sven har varit i Paris.
 c. Om Sven varit i Paris har jag varit på månen.

Mottagaren kan naturligtvis inte förkasta dessa yttranden (man kan alltså inte utropa *Nej, det har han inte varit!*), eftersom talaren inte tar ansvar för sanningshalten av propositionen *Sven har varit i Paris*. Yttrandena i (24) är därför alla icke-utvärderingsbara.

Enligt min hypotes kan polaritetskänslighet likställas med känslighet för satsens utvärderingsbarhet. Icke-utvärderingsbara satser är enligt detta synsätt helt neutrala och omärkta miljöer för polaritetslement, vilket ger som följd att förekomsten av polaritetslement i dessa kontexter inte är beroende av någon licensierare (mönster 3 ovan). Därför kan såväl positiva som negativa polaritetslement förekomma i dessa kontexter. Utvärderingsbara satser är istället principiellt ”slutna” för polaritetslement; i dessa miljöer är polaritetslement beroende av formell syntaktisk licensiering, exempelvis i form av negation,

negativa pronomen och så vidare. Av denna anledning kan positiva och negativa polaritets-element i utvärderingsbara kontexter inte fungera i samma språkliga omgivning: de omgivningar som tillåter negativa polaritets-element tillåter inte positiva polaritets-element, och tvärtom.

De flesta tidigare analyser av polaritetskänslighet har förutsatt att polaritetsuttryck är beroende av ett licensierande element. Som en direkt följd av detta antagande har man tvingats anta att alla licensierande satser som saknar en utsatt licensierare istället har någon form av osynlig polaritetsoperator. Jag argumenterar emot sådana analyser, och visar att min hypotes ger en teoretiskt enklare och empiriskt mer korrekt förklaring till förekomsten av polaritetsuttryck i ja/nej-frågor och konditionalsatser. Eftersom sådana kontexter är icke-utvärderingsbara, kan vi *förvänta* oss att hitta såväl positiva som negativa polaritetsuttryck i dem. En viktig konsekvens av min analys är således att polaritetsuttryck inte behöver betraktas som beroende av en licensierare. De bör snarare beskrivas som semantiskt känsliga uttryck vars förekomst i vissa kontexter (de utvärderingsbara) är beroende av ett licensierande element.

Min hypotes är också helt förenlig med Ladusaws teori som diskuterats ovan. Jag visar emellertid att Ladusaws teori endast är tillämpbar i utvärderingsbara kontexter, och detta förklarar i sin tur en del av de svagheter som hans teori har kritiserats för. Vi såg ju att Ladusaws teori inte lyckas förklara varför ja/nej-frågor och konditionalsatser tillåter polaritetsuttryck; de tillåter inte logiska slutsatser i någon riktning. Men om vi begränsar tillämpbarheten av Ladusaws teori till utvärderingsbara kontexter är detta inte längre ett problem. De kontexter där hans teori inte fungerar har det gemensamt att de är icke-utvärderingsbara; de kan alltså avgränsas på ett principiellt sätt. Fördelen med detta synsätt är att vi så att säga inte behöver kasta ut barnet med badvattnet: de centrala teoretiska insikterna av Ladusaws hypotes kan bibehållas, medan dess brister kan undvikas.

Sammanfattningsvis erbjuder utvärderingsbarhetshypotesen en alternativ förklaring av polaritetskänslighet, som på många punkter röner större framgång än tidigare teorier.⁸ Det bör dock understrykas att hypotesen i huvudsak applicerats på svenska och engelska, varför teorins generella tillämpbarhet måste testas mot andra språk. Detta hoppas jag också kunna göra i min framtida forskning, förhoppningsvis med gott resultat. Hypotesen bygger trots allt på centrala kommunikativa principer och distinktioner som bör ha motsvarigheter i de flesta av världens språk.

Avslutning

Så var har vi då landat? Vilka slutsatser kan vi dra av diskussionen ovan?

Det står helt klart att polaritetskänslighet är ett förhållandevis komplext fenomen, och det är inte uppenbart hur det ska kunna förklaras inom ramen för en och samma teori. Den grundläggande svårigheten ligger i att utveckla en hypotes som kan förklara såväl varför vissa element licensierar polaritets-element som varför vissa ord och uttryck blir polaritetskänsliga till att börja med. Enligt polaritetsforskaren Michael Israel måste en vetenskapligt tillfredsställande teori om polaritetskänslighet presentera en lösning på följande tre aspekter:

I. Licensieringsaspekten (*The Licensing Problem*)

Vilka syntaktiska och/eller semantiska egenskaper utmärker de språkliga kontexter som tillåter polaritets-element? Med andra ord, vad licensierar förekomsten av polaritets-element?

II. Känslighetsaspekten (*The Sensitivity Problem*)

Vilka lexikala egenskaper utmärker de element som klassas som polaritetskänsliga? Denna fråga kan ses som den lexikala speglingen av licensieringsproblematiken.

III. Mångfaldsaspekten (*The Diversity Problem*)

Polaritetskänsliga ord och uttryck återfinns i många ordklasser, och det är oklart varför olika språk har olika uppsättningar polaritetskänsliga uttryck. Dessutom är inte alla polaritets-element lika känsliga för sin omgivning. Hur ska detta förstås och förklaras?

Det är utan tvekan så att det ännu inte finns någon teori om polaritetskänslighet som lyckas förklara samtliga dessa aspekter på ett tillfredsställande sätt. Man kanske till och med kan fråga sig om det är ett fruktbart företag – går det överhuvudtaget att utveckla en sådan teori? Israel ger följande kärnfulla sammanfattning av problemet:

On the one hand, as the theorist strives for intimations of universality, the variation and subtle variability of the data are easily underestimated or ignored. On the other hand, when one considers the phenomenon in all its glorious messiness, one may quickly despair of ever finding a general explanation. (1996: 619)

Den läsare som förväntade sig en uttömmande förklaring av fenomenet polaritetskänslighet borde vid det här laget känna sig besviken – den här artikeln har förmodligen väckt fler frågor än den har besvarat. Men vad jag hoppas ha visat är att något till synes så litet som polaritetselement faktiskt har ganska stor potential att säga något om de principer som styr och formar människans språk. Det faktum att principerna för polaritetslicensiering (vilka nu dessa är) verkar vara universella – i betydelsen att de verkar fungera på samma sätt i alla språk – pekar på att polaritetskänslighet är något grundläggande för språkssystemet som sådant. Om detta 'grundläggande' är kopplat till logiska slutledningsprinciper, distinktionen mellan sanna och icke-sanna propositioner, eller distinktionen mellan utvärderingsbara eller icke-utvärderingsbara yttranden – ja, det bör vi lämna osagt. Där har forskningen fortfarande en bit kvar.

Samtidigt är det ju så att alla modersmålstalande av svenska, grekiska, swahili, persiska och så vidare omedvetet redan *har* förstått de underliggande principerna för polaritetskänslighet. Min lilla dotter på fem månader kommer inom bara några år att ha fullständig (omedveten) behärskning av svenskans uppsättning av polaritetselement, och alltså ha knäckt problemet med polaritetskänslighet. Och detta, i sin tur, är något knäckande för hennes pappa, som efter snart åtta års arbete ännu inte lyckats förstå vad det är hon då har lärt sig.

Noter

- 1 Vän av ordning kan notera att *Svenska Akademiens grammatik* inte använder sig av termen *polaritetselement* utan betecknar denna grupp som *negationsberoende uttryck*. Olämpligheten i denna benämning kommer att framgå nedan.
- 2 Det bör kanske understrykas att termen *polaritetselement* inte är någon ordklassbeteckning. Istället är det en samlingsbeteckning på ett antal ord och uttryck från olika ordklasser som delar egenskapen att de är polaritetskänsliga. Det finns alltså polaritetselement som till formen är substantiv (ex. *ett jota*, *ett skit*), adjektiv (ex. *pjåkig*), adverb (ex. *någonsin*, *ens*, *alls*), och till och med verb (ex. *att gitta*). Det finns också en del fasta uttryck som är polaritetskänsliga, såsom *sova en blund* eller *lyfta ett finger*.
- 3 Det finns fler licensierare utöver de vi diskuterat här som har just denna egenskap, såsom *knappt* och *utan*.
- 4 Av frågan "Åt Sven lax till lunch?" kan man naturligtvis inte dra några som helst slutsatser om han åt fisk till lunch. Detsamma gäller för konditionalsatser som "Om Sven åt lax till lunch, så...".
- 5 Enligt de konversationsprinciper som styr språklig kommunikation antar vi normalt att det någon påstår är sant; man brukar därför säga att talaren ställs ansvarig för sanningshalten av ett påstående. Detta innebär naturligtvis inte att påståendet måste vara sant i objektiv mening.
- 6 Adverbet *fortfarande* är ett positivt polaritetselement, eftersom det aldrig kan stå inom

negationens räckvidd: **Jag har inte fortfarande dina skidor*. I negativa kontexter används istället det negativa polaritetsordet *längre*: *Jag har inte längre dina skidor*.

- 7 Min analys skiljer sig här från Giannakidou's klassificering av affirmativa och negativa satser som skilda från varandra. Enligt hennes hypotes är affirmativa påståendesatser veridikala, medan negativa påståendesatser är icke-veridikala. Enligt min hypotes är båda utvärderingsbara.
- 8 Exempelvis kan utvärderingshypotesen med goda resultat tillämpas på en rad olika fenomen som visat sig svårförklarade inom tidigare teorier. Särskilt kan nämnas förekomsten av polaritetsuttryck i bisatser där det licensierande elementet förekommer i matrissatsen (s.k. långdistanslicensiering), samt förekomsten av polaritetsuttryck i frågesatser.

Rekommenderad vetenskaplig litteratur

- Brandtler, Johan. 2012. *The Evaluability Hypothesis. The Syntax, Semantics, and Pragmatics of Polarity Item Licensing*. Amsterdam: John Benjamins.
- von Fintel, Kai. 1999. NPI licensing, Strawson entailment and context dependency. I: *Journal of Semantics* 16: 97–148.
- Giannakidou, Anastasia. 1998. *Polarity Sensitivity as a (Non)veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- Israel, Michael. 1996. Polarity sensitivity as lexical semantics. I: *Linguistics and Philosophy* 19: 619–666.
- Jespersen, Otto. 1917. *Negation in English and Other Languages*. Copenhagen: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Klima, Edward. 1964. Negation in English. I: *The Structure of Language*. J. Fodor och J. Kats (red.), 246–332. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Ladusaw, William. 1979. Polarity sensitivity as inherent scope relations. Doktorsavhandling, University of Texas at Austin.
- Ladusaw, William A. 1980. On the notion *Affective* in the analysis of negative-polarity items (2002). I: *Formal Semantics. The Essential Readings*. P. Portner & B. Partee (red.), 457–470. Blackwell Publishing.
- Progovac, Ljiljana. 1994. *Negative and Positive Polarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Rooy, Robert. 2003. Negative polarity items in questions: Strength as relevance. I: *Journal of Semantics* 20: 239–273.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.